

АКАДЕМІЯ ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ПСИХОЛОГІЇ

На правах рукопису

НАЙДЬОНОВА Любов Антонівна

РОЛЬ РЕФЛЕКСИВНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ГРУПИ
В АКТИВІЗАЦІЇ ТВОРЧИХ ЗДІБНОСТЕЙ УЧНІВ

Спеціальність 19.00.01 — загальна психологія, історія психології

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидат психологічних наук

Київ — 1993

#B 27.776

Робота виконана в Інституті психології Академії педагогічних наук України.

Науковий керівник: кандидат психологічних наук с.н.с.
СМУЛЬСОН М. Л.

Офіційні опоненти: доктор психологічних наук,
доцент ЧЕПЕЛЄВА Н. В.
кандидат психологічних наук,
доцент КИРИЛЕНКО Т. С.

Ведуча організація: Харківський державний університет
ім. О. М. Горького

Захист відбудеться 20 вересня 1993 р о 14.30 на засіданні спеціалізованої ради К113.04.01 в інституті психології Академії педагогічних наук України за адресою: 252033, Київ-33, вул. Паньківська, 2.

З дисертацією можна познайомитись в бібліотеці Інституту психології АПН України.

Автореферат розіслано 19 серпня 1993 р.

Вчений секретар спеціалізованої ради, кандидат психологічних наук
М. І. АЛЕКСЕЄВА.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ.

Актуальність нашого дослідження визначається високим запитом суспільства на творчий підхід, орієнтований на переосмислення минулого досвіду, переборення негативних стереотипів і створення нового способу виходу із широкого кола ситуацій: від вирішення протиріччя між прогресом індустрії і екологічним балансом планети до таких інтимних і особистих психологічних проблем, як переборення критичної ситуації, пов'язаної із зміною професії, коли багато чого залежить від готовності дорослої людини реалізувати позицію учня. Провідні психологи (О. В. Брушлінський, О. М. Матюшкін, В. О. Моляко, П. Я. Пономарьов, О. К. Тихомиров та ін.) звертаються до проблематики творчості, як найскладнішої області психологічної науки, яка потребує вивчення не тільки свідомості, але й несвідомого, не тільки вербально-логічної, але й наочно-образної складової творчого процесу. Це демонструє актуальність проблеми пошуку засобів активізації творчих здібностей.

Зростає також у наукових колах інтерес до вивчення різних типів рефлексії, як такого психологічного механізму, який забезпечує переборення стереотипів, що заважають творити (І. М. Семенов, І. С. Ладенко, С. Ю. Степанов, В. К. Зарецький, О. В. Советов, М. І. Найдюнов, Л. В. Григоровська), підкреслюється, що рефлексія відіграє важливу роль в організації спільної діяльності (Г. П. Щедровицький, О. С. Анісімов) і виступає ланкою опосередкування впливу спільної діяльності на становлення пізнавальної дії у учасників (В. В. Рубцов). Значимість спільної діяльності і спілкування для розвитку особистості та її здібностей відмічають відомі психологи (К. А. Абульханова-Славська, Г. М. Андреева, М. Я. Борошевський, О. О. Водальов, О. В. Киричук, Є. Д. Маргуліс, О. В. Петровський, та ін.).

Питання про роль рефлексивного потенціалу групи, який складається із індивідуальних внесків суб'єктів рефлексії і їх взаємодії актуальне саме сьогодні, коли знімається тиск "колективістичної" ідеології в психологічній науці. Переважання спільної форми діяльності у багатьох сферах практики, в тому числі і в навчанні, загострює актуальність проблеми вивчення впливу рефлексії групової роботи на творчі здібності учнів.

Об'єктом нашого дослідження виступає процес індивідуального і спільного переборення проблемно-конфліктних ситуацій, які

потребують творчого вирішення.

Предметом є рефлексивний потенціал індивідів і створених із них груп в аспекті їх актуалізації, взаємовпливу і зв'язку з результативними характеристиками творчості.

Мета дослідження: розкрити закономірність зв'язку рефлексивного потенціалу групи з активізацією творчих здібностей партнерів, виділити такі характеристики рефлексивного потенціалу групи, що забезпечують активізацію індивідуальних творчих здібностей у групі і їх зростання при виході партнерів із сумісної творчості.

Гіпотеза дослідження: рефлексивний потенціал групи опосередковує вплив сумісної творчості на індивідуальні творчі здібності учасників. Активізація творчих здібностей всіх учнів при переході від групової до індивідуальної творчості забезпечується прогресивними процесуальними і контекстуальними характеристиками рефлексивного потенціалу групи, які виникають при рефлексії кожним із учасників свого індивідуального внеску на фоні цілісного групового продукту і внесків інших партнерів. В процесуальному аспекті прогресивною є тенденція зростання особистісної і міжперсональної рефлексії взаємодії і взаєморозуміння, які забезпечують адекватну перебудову інтелектуальної рефлексії творчого процесу в перемінних умовах. Сприятливий контекст взаємодії індивідуальних внесків характеризується зниженням рівня ігнорування партнера, конструктивним висловлюванням негоди, зростанням усвідомленості при ідентифікації себе з групою і створенням коаліцій без ізоляції інших членів групи.

Для пошуку специфічних характеристик рефлексивного потенціалу групи, які прогресивно впливають на індивідуальний потенціал кожного із партнерів, необхідно вирішити наступні завдання:

- провести теоретико-методологічний аналіз сучасних психологічних досліджень, направлений на розробку концептуальної моделі рефлексивного потенціалу групи при рішенні широкого кола творчих проблем;

- розробити методіку контекстуального функціонально-параметричного аналізу творчості в аспекті структури індивідуальних внесків і в плані їх взаємодії, а також змонструвати засіб експресаналізу рефлексивного потенціалу групи для одержання зворотного зв'язку про динаміку його перетворення;

- визначити тенденції зміни процесуальних і контекстуальних характеристик рефлексивного потенціалу групи при спільному рішенні у тих учасників, які покращують продуктивність індивідуальної творчості після спільної роботи у порівнянні з тими, у кого продуктивність зменшується; виділити на цій підставі критичні значення прогресивних тенденцій зміни рефлексивного потенціалу групи;

- визначити особливості рефлексивного потенціалу групи, які походять від виключення експериментальної ситуації в контекст різних життєвих обставин, що відбиваються у переважній мотиваційній спрямованості учнів на спільні розваги, відпочинок, чи на спілкування з приводу розуміння музичних творів, чи на напружений особистісний розвиток, пов'язаний з професіоналізацією; прослідкувати динаміку рефлексії на протязі спільного рішення задач у різних життєвих контекстах;

- розробити засоби розвитку рефлексивного потенціалу групи, що забезпечуватимуть активізацію творчих здібностей учнів у ході спільної творчої роботи, і потім, індивідуально; побудувати для цього спеціальні процедури рефлексивного творчого тренінгу-практикуму;

- апробувати одержані результати на практиці психологічної допомоги учням в ситуації, яка потребує мобілізації індивідуального творчого потенціалу шляхом організації групової роботи, а саме: при професійному самовизначенні педагогів при перекваліфікації в практичного психолога і в процесі наступного професійного навчання.

Методологічна основа нашого дослідження - системний підхід (Б. Ф. Ломов, Н. Г. Алексєєв, З. Г. Юдін, І. С. Ладєнко); теоретичною основою для вивчення комплексу проблем в нашому дослідженні виступає концепція групової рефлексії (М. І. Найдєонов), яка асимільувала досягнення психології рефлексії (І. М. Семенов, С. Ю. Степанов) і включає в себе явища соціально-психологічного ряду в загальнопсихологічному їх розгляданні (зокрема, контексти міжперсональної взаємодії, життєвого оточення і т.д.).

Процесуальний і контекстуальний аспекти групової рефлексії, розглянуті з боку тих можливостей, які вони дають кожному з партнерів сумісної творчості, ми визначаємо як рефлексивний потенціал групи (РПГ). РПГ по суті є рефлексія, яка здійснюється індивідами, учасниками конкретної групи. Індивіду-

альні рефлексивні внески, що складаються із інтелектуальної, особистісної і міжперсональної рефлексії, здійснюються у двох планах активності: індивідуальному (спрямованому до себе) і груповому (спрямованому на партнерів, групу в цілому). Висловлювання рефлексивних функцій дає змогу кожному із учасників "використовувати" індивідуальний внесок будь-кого із партнерів, тобто: рефлексія іншого, поруч із своєю, створить той потенціал, який регулює мислення, дає можливість переосмислити проблемність і конфліктність, що виникають у творчому процесі. Саме таке взаємопроникнення індивідуальних внесків складає рефлексивний потенціал групи. Процесуальний його бік створено ходом рефлексії партнерів, він складається із структурного співвідношення різних її компонентів. Контекст взаємодії індивідуальних внесків характеризується спрямованістю дій учасників, особливостями контакту і позицією, з якої партнери здійснюють свої внески. В оцінці цих параметрів ми покладемося на розробки О. В. Беляєвої, Г. М. Кучинського, Я. Яноушка.

В дослідженні використовуються методи: теоретичного аналізу, моделювання ситуацій і конструювання задач, спостереження, бесіди, аналізу продуктів діяльності, констатуючий і формуючий лабораторні експерименти (розв'язання задач), психолого-педагогічний експеримент, метод рефлексивного творчого тренінгу-практикуму. Основним був метод контекстуально-параметричного аналізу дискурсивного рішення творчих задач, доповнений оригінальним пакетом програм математичної обробки за допомогою ПЕОМ протоколів індивідуальних і спільних рішень.

Надійність і достовірність одержаних даних забезпечується послідовністю реалізації концептуальних положень при вирішенні задач емпіричного дослідження, використанні статистичного критерія знаків для оцінки статистичної значущості результатів.

Наукова новизна дослідження полягає в концептуальній загальнопсихологічній розробці поняття рефлексивного потенціалу групи при сумісній і індивідуальній творчості з урахуванням його образної складової і створенні на цій підставі методу контекстуально-параметричного аналізу індивідуальних внесків. Системний підхід до процесу творчості дозволяє розглядати рефлексивний потенціал групи як таку підсистему спільної творчості, яка утворена індивідуальними внесками і вплив на яку створює умови для активізації творчих здібностей.

Теоретичне значення полягає в розширенні традиційної моделі вивчення рефлексивних процесів через включення в мислення процесу творення художньої творчості в плані розуміння мистецтва, а також творення особистісних смислів у кризовій життєвій ситуації. Знайдено спосіб оцінки внутрішньої, рефлексивної активності суб'єкта під час спільної творчості - через аналіз його індивідуального внеску в рефлексивний потенціал групи. Виділені прогресивні характеристики РПТ, які призводять до активізації здатності учнів до самостійної творчої діяльності.

Практична значимість полягає в розробці засобів діагностики і розвитку рефлексивного потенціалу групи, який опосередковує прояв індивідуальних творчих здібностей учнів. Визначені характеристики сумісної творчості і індивідуальних внесків в неї, акцентування яких при організації спільної діяльності дає можливість активізувати творчі здібності кожного із партнерів. Одержані закономірності можуть використовуватися в практиці навчання.

На захист виносяться такі положення:

1) Рефлексивний потенціал групи, який інтегрує індивідуальні внески партнерів у контексті їх взаємодії, опосередковує вплив сумісної творчості на здібності партнерів. Активізація здатності до самостійної творчості забезпечується прогресивними процесуальними і контекстуальними характеристиками рефлексивного потенціалу групи під час спільної творчості.

2) Прогресивні процесуальні характеристики рефлексивного потенціалу групи полягають в збільшенні цілісності; тенденції зростання особистісної і міжперсональної рефлексії взаємодії і взаєморозуміння, які забезпечують переосмислення суб'єктом змінних умов творчості і відповідну перебудову інтелектуальної рефлексії.

3) Контекстуальні характеристики рефлексивного потенціалу групи, що детермінують прогресивний вплив, полягають в прийнятті партнерів (зниження рівня ігнорування), висловлюванні конструктивної негоди в інших, збільшенні ступеня усвідомленості при ідентифікації себе в групі, а також зростанні диференціювання взаємодії в групі без ізоляції партнерів.

4) Спільна діяльність, яка має рівну мотиваційну основу, характеризується відмінностями в рефлексивному потенціалі групи. При сумісній творчості, на основі об'єднуючої мотивації

професіоналізацію, складаються більш сприятливі контекстуальні характеристики, чим при орієнтації на спільний відпочинок, процесуальні ж характеристики недостатні, щоб забезпечити активізацію творчих здібностей кожного із учасників. Включення до спільної творчості образної складової сприятливо впливає на значимі процесуальні характеристики: рефлексивного потенціалу групи, вони стають більш прогресивними. В умовах спільної творчості, яка базується на мотивації відпочинку, розваг, характеристики рефлексивного потенціалу групи недостатні, але при розв'язанні декількох задач у цьому контексті, складаються сприятливі умови для покращення процесуального боку РПП.

5) Управління контекстуальною стороною рефлексивного потенціалу групи шляхом акцентування індивідуальних внесків партнерів, що досягається змінами складів підгруп, і рефлексивної образної складової творчості, на фоні культивування особистісного і міжперсональних компонентів процесуального боку РПП, забезпечує позитивний вплив сумісної творчості на самостійне переборення учнями проблемності і конфліктності.

На основі цих положень розроблена система рефлексивного творчого тренінгу-практикуму як засобу активізації індивідуального творчого потенціалу учнів в ситуації професійного самовизначення практичного психолога. Ці розробки запроваджено в Запорізькому університеті (1990, 1991), Вінницькому педінституті (1991) і Донецькому РІПК (1992).

Апробація роботи. Матеріали дослідження обговорювались на засіданнях Всеукраїнської секції "Психологія творчості" Товариства психологів СРСР (1988, 1989), на IV Всеукраїнській школі-семінарі молодих психологів (Коломна, 1987), на VII з'їзді товариства психологів СРСР (Москва, 1989), на всеукраїнських конференціях (Уфа, 1986, Москва, 1988, Гродно, 1990, Новосибірськ, 1990, Ленінград, 1990) на конференціях (Тверь, 1991, Новосибірськ, 1992), на VIII Міжнародному конгресі по логіці, філософії і методології науки (Москва, 1987), на міжнародній конференції (Новосибірськ, 1992), на II Європейському конгресі по психології (Будапешт, 1991), на III Європейському конгресі по психології (Тампере, 1993).

Структура роботи. Дисертація складається із вступу, трьох розділів, закінчення загальним обсягом 142 сторінки. Список літератури містить 136 джерел, в тому числі 8 на іноземній мові.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ.

У вступі дається загальна характеристика роботи; обґрунтовується актуальність проблеми, виділяється об'єкт і предмет дослідження, визначається його мета, формулюється гіпотеза і завдання, розкривається методологічна основа дослідження, висвітлюється наукова новизна, теоретичне і практичне значення, подаються положення, які виносяться на захист, наводяться дані про апробацію роботи.

Перший розділ "Теоретичні передумови дослідження впливу рефлексивного потенціалу групи на прояв індивідуальних творчих здібностей" присвячена опису теоретико-методичного аналізу сучасних психологічних досліджень, направлених на розробку концептуальної схеми рефлексивного потенціалу групи. Розкривається широкий зміст поняття творчі здібності учнів. Згідно загальнопсихологічного підходу під здібностями розуміється такий прояв можливостей людини, що забезпечує ефективну діяльність, одержання продуктивних її результатів. Акцентовується загальні закономірності прояву вдатності учнів до творчої діяльності, специфічне призначення якої полягає в передбаченні нової діяльності, в випередженні умов наступних умов діяльності індивіда, "виході" за межі діяльності, що вже сформувалася.

Визначаються основні теоретичні поняття на основі аналізу різних підходів до механізму творчості. Одним із механізмів творчості є рефлексія. Спрямованість свідомості людини до процесу свого мислення, до особистісних смислів та цінностей забезпечує розуміння стереотипів (інтелектуальних, особистісних, міжперсональних), які перешкоджають творчості. Звільнення людини від цих стереотипів, яке досягається шляхом рефлексії, активізує творчі здібності. Виділяються різні типи рефлексії: інтелектуальна, спрямована на переборення стереотипів мислення і забезпечення створення гіпотез, корекцію і контроль діяльності; особистісна, спрямована на усунення стереотипного розуміння свого "Я", побудову нового образу себе-творця, міжперсональна, спрямована на регуляцію процесів взаємодії, взаєморозуміння і взаємоугодження поглядів, думок партнерів.

Характеризується початкова концептуальна модель групової рефлексії в спільному рішенні творчих задач, та описується її модифікація, виходячи, з рефлексивно-смыслової і змістовно-срочної складової творчих здібностей.

По відношенню до індивідів, які складають конкретну групу, рефлексивна регуляція спільної діяльності виступає тим потенціалом, який дає можливість зміни особистих творчих здібностей партнерів. Дійсно, групова рефлексія утворюється як певна цілісність, первісно існуюча у формі суми індивідуальних внесків кожного з партнерів. Без активності індивідів групова рефлексія неможлива. Однак, групова рефлексія не є простою сумою індивідуальних внесків - нова якість рефлексії виникає як результат перетину, взаємопроникнення, співвідношення, взаємопливу і взаємодії індивідуальних внесків партнерів. Групова рефлексія, взята в аспекті співвідношення з окремим індивідом, виступає як рефлексивний потенціал групи по відношенню до функціоналгенезу рефлексивних механізмів даного індивіда. Перехід до поняття рефлексивного потенціалу групи, що розвиває ідею Г. М. Кучинського про внутрішній діалог як особливу форму спілкування людини з собою, дозволяє і сумісну і індивідуальну творчість розглядати на єдиних концептуальних основах, виділяючи в структурі рефлексії при індивідуальному рішенні творчих проблем не тільки інтелектуальну і особистісну рефлексію, але і компоненти міжперсональної рефлексії: взаємодію, взаєморозуміння, взаємоугодження. Взаємоз'яване функціонування всіх типів рефлексії складає процесуальний аспект рефлексивного потенціалу групи, якій детально описаний у вигляді функцій рівного рівня цілісності, що виконуються кожним із компонентів.

З метою підкреслити образну складову творчості розширюється дослідницька модель, якою традиційно вважалося рішення задач на кмітливість. В ситуацію вводиться проблемність такого типу, яка може бути вирішена тільки через продуціювання образів - це ситуація розуміння музичного твору. Параметри (реєстри) музичної образності, за якими оцінюються всі функціональні елементи творчості в сприйнятті музики (Л. В. Григоровська, 1990) являються доповненням до концептуальної схеми процесуальних характеристик рефлексивного потенціалу групи.

Проведений аналіз досліджень професійного самовизначення психологів-практиків показав необхідність активізації творчого потенціалу індивіда, який орієнтується на оволодіння цих професій. Оскільки основою підходу до творчої діяльності є розуміння цілісності і єдності механізмів творчості, що проявляються у творчому підході до вирішення широкого кола проблем, не

тільки зв'язаних в підвищенні продуктивності, але і з внутрішніми проблемами, наприклад, виходом із кривої життєвої ситуації зміни професії, обґрунтовується доцільність використання закономірностей впливу РПГ на творчі здібності в сфері забезпечення професійної підготовки.

У першому розділі віданачено протиріччя даних соціально-психологічних досліджень про вплив групи на її учасників: описуються протилежні тенденції такого впливу; погіршення (Олпорт, Міде) і покращення (А. М. Бехтерев), поляризація (Стоунер) і усереднення (М. Д. Смульсон) творчого потенціалу індивіда.

Традиційно в педагогічній психології ця проблема розглядається як пошук розриву між груповими формами навчання і індивідуальною формою засвоєння знань учнями (Є. Д. Маргуліс). При вивченні ролі спільної діяльності в генезі індивідуальної пізнавальної дії (В. В. Рубцов) підкреслюється значення рефлексії: творчій організації взаємодії, яка опосередковує перебудову способів індивідуальної роботи над колективним продуктом в умовах предметних дій, що змінюються. Розуміння значень дій іншого, тобто значення індивідуального внеску партнера, як умови своїх дій, є основою формування індивідуальної здатності дяти. Виходячи з цього, підкреслюється роль контекстуальних характеристик рефлексивного потенціалу групи, створених кооперацією, взаємодією індивідуальних внесків. Описуються параметри направленості, контакту і позиції, при побудові змісту яких враховані аналітичні характеристики взаємодії, виділені в роботах Я. Яноушека, Г. М. Кучинського, О. В. Беляєвої та ін.

Описуються комплекс спеціально сконструйованих методик аналізу рефлексивного потенціалу групи і його складових індивідуальних внесків, характеризується система показників сумісної і індивідуальної творчості, принципи конструювання мувичних задач.

Повна схема використання контекстуально-параметричного аналізу творчості включає в себе теж ову фіксацію емпіричного матеріалу, у ролі якого виступає мовна активність учнів в проблемно-конфліктній ситуації, і подальшу контекстуально-параметричну обробку одержаного протоколу. Після того послідовність функцій з їх контекстуальними характеристиками підлягає математичній обробці за допомогою спеціального пакету програм для ПЕОМ, обчислюються показники продуктивності, самообілізації,

структурні показники рефлексивного потенціалу групи в процесуальному аспекті (розподілення питомої ваги компонентів рефлексивного потенціалу групи і рівнів їх цілісності) і в контекстуальному аспекті (співвідношення типів направленості, контакту і позиції, які проявляються в ході сумісної творчості).

Динаміка структурних змін рефлексивного потенціалу групи фіксується за допомогою оцінки тенденцій перерозподілу питомої ваги компонентів, які є результатом спільного рішення декількох задач. Статистична значимість змінення показників визначається критерієм знаків. Використовується засіб бальної оцінки відповідності показників і тенденцій їх зміни по певному зразку. Скорочена схема аналізу, дозволяє за допомогою таблиці, яка заповнюється під час експерименту, проводити експрес аналіз продуктивності і характеристик рефлексивного потенціалу групи без попередньої текстової фіксації матеріалу.

В другому розділі "Експериментальне дослідження рефлексивного потенціалу групи і індивідуальних внесків партнерів" представлені результати першого етапу дослідження - серії констатуючих експериментів, побудованих по такій схемі: учасники експерименту індивідуально розв'язують задачу на кмітливість, яка використовується для констатуючого заміру індивідуальних показників; потім, об'єднуючись в триади, розв'язують 12 задач разом, перша з цих задач являється констатуючою, а остання - заліковою; після цього учасникам знову пропонується розв'язати індивідуально одну задачу для оцінки показників постсумісного підсумкового рішення.

Описуються результати першої експериментальної серії, направленої на перевірку гіпотези про роль процесуальної і контекстуальної сторони рефлексивного потенціалу групи в активізації індивідуальних творчих здібностей. Учні розв'язували задачу індивідуально, потім групувались у триади, де в одному і тому ж складі розв'язували ряд задач, а потім знову переходили до індивідуального мислення.

Із учасників експерименту виділені ті, які дали кращі результати творчих здібностей в підсумковому індивідуальному рішенні задачі, для чого був проведений порівняльний аналіз показників продуктивності індивідуальних рішень до і після сумісного. Потім були сформовані дві вибірки учасників експерименту: 1) із тих учасників, які покращили показники продуктив-

ності підсумкового рішення (вибірка Y) 2) із тих, хто свої показники не покращив (вибірка N). Аналіз проведений на основі даних рішення задач 36-ти старшокласниками із яких 11 вийшло в умовну групу Y, а 25 - в групу N.

Порівняння зміни цілісності рішення творчих задач при спільній роботі в групах Y і N показало, що для вибірки Y характерна тенденція збільшення цілісності плану індивідуальної активності (ПІА) при сумісній творчості, що виражається в рості вищого рівня цілісності і зниженні рівня конкретизації ПІА. В групі N виражені протилежні тенденції (статистично значимі на рівні $p=0.5$). В плані групової активності (ПГА) спільного рішення в групі Y теж спостерігається ріст цілісності (збільшується другий і третій рівень), а в групі N цілісність ПГА зменшується (див. Табл. 1).

Таблиця 1. Значення процесуальних показників РІГ у 1 серії.

	рівні цілісності				показники структур					
	ПІА		ПГА		ПІА		ПГА			
	1	3	2	3	ос	вд	вр	ос	вд	ву
Y констат	31.5	2.3	13.7	1.0	5.4	0.3	2.2	4.0	1.6	8.1
валік	17.8	3.4	13.9	1.6	5.5	1.2	3.4	4.9	1.9	8.0
N констат	30.6	6.2	15.8	2.4	4.6	2.0	0.2	4.7	4.2	6.0
валік	35.6	4.5	13.5	1.4	4.1	0.7	0.1	3.9	3.8	3.8

Тенденції зміни показників структури індивідуального внеску показують, що в групі Y збільшується питома вага особистісної рефлексії ПІА і ПГА, що вказує на пересмислення себе і партнерів (оцінювання здібностей, станів, визначення перспектив їх перебудови). В групі N під час спільного рішення особистісна рефлексія (ос) зменшується (значимість на рівні $p=0.5$). Компоненти взаєморозуміння (вр) і взаємодії (вд) міжперсональної рефлексії ПІА в групі Y значимо зростають, що говорить про збільшення зусиль, направлених на організацію свого місця в груповій роботі і подання своїх інтересів партнерам. В групі N ці показники зменшуються. По ПГА спостерігаються протилежні тенденції перерозподілу питомої ваги компонентів взаємодії і взаємоугодження (ву): в групі Y зростає взаємодія, а в групі N - взаємоугодження. Акцент на побудові способу спільної діяль-

ності з партнером, а не тільки узгодження результатів дій, виділяє тих, хто покращив результати підсумкового рішення.

Аналіз параметрів направленості, контакту і позиції дає можливість виділити три блоки відмінностей контекстуальних характеристик РІП між групами Y і N: 1) Усвідомлення позиції "ми" (УМи) в групі Y зростає в 3 рази, а в групі N - спадає. 2) В групі Y зростає диференційованість тріади, яка проявляється в збільшенні коаліційної позиції без усвідомленого протиставлення третьому партнеру "ми з тобою стикірна" (МТС), і характеризується ростом ототожнюючої направленості "Нам" і зниженням ізольованої направленості "Вам". В групі N протилежні тенденції. 3) В групі Y збільшується прийняття партнерів, що проявляється в значному зменшенні такого типу контакту, як "ігнорування партнера" (Ігн). Конструктивна індивідуалістичність проявляється в рості такого виду контакту як "заперечування партнера" (Зап), конструктивне висловлювання незгоди з ним, що говорить про концентрацію учасника на аналізі проблемності, яка пов'язана з рішенням задачі, і дійсним обміном думками, а не сліпим погодженням. Саме таких тенденцій нема в групі N, де відбуваються протилежні зміни параметра контакту.

Таблиця 2. Значення контекстуальних показників РІП у 1 серії.

	параметри					
	УМи	МТС	Нам	Вам	Ігн.	Зап.
Y констат:	3.2	8.3	1.6	3.4	6.2	7.1
валік :	9.3	10.8	1.8	2.8	2.3	8.7
N констат:	4.7	8.3	1.3	5.3	4.2	11.2
валік :	2.9	7.8	0.3	10.3	4.9	11.0

Дані результати підтверджують гіпотезу дослідження про те, що активізація творчих здібностей при переході від групової до індивідуальної творчості забезпечується також якістю рефлексивного потенціалу групи, яка виражена в індивідуальному внеску і визначається тенденціями росту особистісної і міжперсонально-рефлексії в структурі рефлексивного потенціалу групи, цілісність, усвідомленість, прийняттям і конструктивною індивідуалістичністю внесків.

Описуються переваги функціонування рефлексивного потенціалу групи, які обумовлені початковим включенням експериментально-ситуації у контекст життєвих обставин двох типів: перший - спільна діяльність, що пов'язана з професіоналізацією учасників - учнів спеціалізованої школи, орієнтованих на вивчення інформатики і комп'ютерної техніки, і другий - спільне проведення часу, де учасники орієнтовані на розваги і відпочинок. Крім того, розглядаються умови, які створюються в контексті сумісного спілкування учнів в приводу глибокого розуміння творів мистецтва (музики).

Порівнюються три групи досліджуваних Р - професіоналізація (15 учнів), група R - відпочинок (21 учень) і M - музика (30 учнів), які розв'язували музичні задачі. Аналіз показників продуктивності свідчить, що учасники експерименту в групі Р більш ефективно розв'язують запропоновані ним задачі, ніж учасники в групі R.

Більше оцінювання відповідності показників всіх трьох груп загальному рішення групи Y показало, що цілісність рефлексії вища в групі Р (+4), а структурні показники - в групі М (+8), решта показників по всіх групах оцінюються негативно, тобто, не відповідають прогресивному зразку.

Описується порівняння динаміки продуктивності і структури рефлексивного потенціалу, що відбувається в процесі спільного розв'язування і при переході до наступного індивідуального рішення в плані порівняння двох груп Р і R.

Для активізації творчих здібностей партнерів необхідно, щоб рефлексивний потенціал групи мав прогресивні і процесуальні і контекстуальні характеристики.

Проведений аналіз змінивання показників і порівняння їх з прогресивним зразком (підсумки якого представлені в балах у таблиці 3) свідчить про те, що в результаті спільного рішення декількох творчих задач в групі Р посилюється такий контекстуальний показник, як усвідомленість рефлексивного потенціалу, всі інші не змінюються, або погіршуються. В групі R посилюється індивідуалістичні тенденції і погіршується його процесуальна сторона. Аналіз динаміки РПГ приводить до висновку, що необхідний організований вплив на РПГ з метою розвитку прогресивних його характеристик обох сторін разом і процесуальної і контекстуальної.

Третій розділ "Сформування рефлексивного потенціалу групи, як умови активізації індивідуальних творчих здібностей кожного із партнерів" присвячений етапу формування.

Описується пошук засобів впливу на значні характеристики рефлексивного потенціалу групи, на основі використання переваг контекста професіоналізації і відпочинку через регулювання персонального складу підгруп, в яких учасники мають різну мотиваційну спрямованість. Розроблена форма рефлексивного творчого тренінгу-практикуму, направлено на розвиток рефлексивного потенціалу групи. Багатопарова будова тренінгу-практикуму дає можливість управляти контекстами відпочинку і професіоналізації. Тренінг-практикум складається з рефлексивного шару (робота команди експериментаторів по одержанню оперативного зворотнього зв'язку), буферної зони (неформальне спілкування під час соціально-культурної програми) і процедурної зони події.

Процедурна зона організована на основі системи розвитку групової рефлексії в акцентуванням процедур, направлених на розвиток усвідомленості, ототожнюючої коаліційності, прийняття партнера і конструктивної індивідуалістичності. Формування складалось з підготовчої і трьох основних фаз: розвиваючої, кризової і перехідної. У розвиваючій фазі учасники на прикладі аналізу свого рішення задач, внеска кожного в одержаний ними результат, обговорювали питання про те, що таке творчість, творча особистість, творча задача, творчість групи і т. ін., розробляли правила спільної діяльності і засоби урахування інтересів і особливостей кожного із партнерів. Це вело до підвищення цілісності рефлексії, покращення процесуальних і контекстуальних показників РПГ.

Кризова фаза проектувалась як зіткнення стереотипів очевидності налагодженої взаємодії і давала можливість учасникам одержати досвід рефлексії індивідуального внеску в умовах конфлікту. Засобом конфліктизації виступало змінення складу підгруп у порівнянні до першої фази. На розвиваючій фазі всі учасники були поставлені в рівні умови тим, що були реформовані всі угруповання, в яких способи взаємодії були налагоджені і стереотипізовані. Учасники в триадах не могли експлуатувати звичні засоби спілкування і свідомо будували ефективну взаємодію за допомогою експериментатора. Перехід до кризово-

фази задавався тим, що учні самі вибрали собі партнерів і відновили стерестипні угруповання, поставивши партнерів, які не входили в ці діади, в нерівноправне становище. Аналіз процесу спільного розв'язування завдань показав, що чим в більшій мірі змінювався склад підгрупи, не враховуючи когось із партнерів, тим більше знижувалась продуктивність і самооблізація партнерів до рефлексії.

Вихід із кризової фази забезпечувався процедурами культивування всіх видів рефлексії (як в ретроспективному аналізі, так і в ситуативних, імпровізованих процедурах). Аналіз показників рефлексивного потенціалу групи свідчить про позитивне зрушення як в процесуальному, так і в контекстуальному його аспектах.

Таблиця 3. Показники РПГ по формульному експерименту.

рівні цілісності		показники структури								
ПІА		ПІА		ПІА		ПІА				
1	3	2	3	ос	ед	вр	Ос	Вд	Бу	
констат	32.5	3.3	12.7	1.4	5.4	0.9	1.2	4.0	1.8	6.1
заяк	19.8	4.4	15.9	1.8	6.6	2.2	3.4	4.7	2.9	6.7

		параметри					
		УМн	МТС	Нам	Вам	Ігн.	Зал.
констат		6.2	7.3	1.4	5.4	5.2	7.1
заяк		10.1	9.8	1.7	3.8	1.3	10.7

В результаті виходу із кризової фази всі учасники більш чи менш покращили процесуальні і результативні характеристики індивідуального вирішення творчих задач.

В перехідній фазі тренінгу-практикуму були проведені спеціальні процедури, що розширюють експериментальний контекст, формуль перспективи використання здобутих засобів у практиці. Ефективність формування просліджувалась після його завершення: учні почали більш свідомо відноситись до вибору професії, використовувати ефективні засоби вирішення проблем в спілкуванні.

Описується психолого-педагогічний експеримент по розвитку образного мислення засобами музики в учнях 4-го класу середньої школи протягом одного навчального року (викладала музику в експериментальному класі Д. В. Григоровська).

Педагогічний експеримент дав позитивні результати: в учнів став більш глибоким процес розуміння музичного твору, підвищилось багатство образів, виріс рівень образного мислення в цілому. Оскільки у системі формування образного мислення важливе місце займало культивування рефлексії, на основі психологічного аналізу процесу формування образного мислення нами розроблені спеціальні процедури введення в тренінг-практикум образної складової розвитку рефлексивного потенціалу групи.

Пропонується ряд прийомів, які використовуються нами як елементи технології конструювання і перомислення образів, пов'язаних з актуальними особистими проблемами. 1. Зміна образу в часі: "уявіть, що буде в Вашім образі пізніше"; здійсніть зміщення в часі свого стану і оцініть "звідти" теперішній фіксований образ; дайте відповідь на питання "яким став би образ, якщо б я був в подібні іншої людини?". 2. Регулювання ясності, детальності і енергетичності образу. 3. Усвідомлення границі образу, пов'язане з ефектом його руйнування, "вибуху". 4. Аналіз і перетворення емоційної складової образу. 5. Групова робота з індивідуальними образами, синтез їх в єдине ціле.

Оскільки, як відмічалося раніше, рефлексивні механізми творчості є необхідною ланкою у вирішенні і зовнішніх проблем, сформульованих у задачі, і внутрішніх особистісних проблем, розроблений метод рефлексивного творчого тренінгу-практикуму використовується для активізації індивідуального потенціалу в ситуації професійного самовизначення і забезпечення адатності учнів курсів перекваліфікації до творчого оволодіння професією. Описується апробація розроблених засобів у вигляді рефлексивних творчих тренінгів-практикумів професійного самовизначення, проведених на контингенті із 254 слухачів курсів практичних психологів.

Основний варіант тренінгу-практикуму професійного самовизначення практичного психолога заключається в поєднанні професійного відбору (створення умов для самовизначення, в тому числі: для негативного в випадку недостатнього особистісного

потенціалу для початку навчання) а курсом "Введення в спеціальність", де відбувається входження учасників в середовище професійного спілкування. Процедурна зона події проводиться протягом трьох - п'яти днів, загальною кількістю не менше 32 академічних годин. Описуються принципи і положення побудови тренінгу-практикуму; надається приклад його організації; конкретний сценарій, схеми виступів рефлепрактиків і роботи учасників; аналізуються фрагменти із стенограм проведення деяких процедур, в тому числі процедури обраного переосмислення професійного самовизначення. Упровадження тренінгу-практикуму являється адекватним засобом рішення задач психологічної допомоги в творчому професійному самовизначенні.

В закінченні коротко описана експериментальна робота і формулюються такі висновки:

1) Після сумісної творчості із її учасників можна умовно виділити дві групи учнів: в одній з яких відбулась активізація творчих здібностей після спільної роботи; а в іншій - спад. Перша група - лише третина всіх учасників. Відмінність між цими групами заключається в протилежних тенденціях зміни ряду процесуальних і контекстуальних характеристик індивідуального внеску в рефлексивний потенціал групи.

2) Процесуальні характеристики, які відрізняють першу групу, полягають в рості питомої ваги особистісної рефлексії двох планів активності (індивідуальної і групової), рості таких компонентів міжперсональної рефлексії як взаємодія і взаєморозуміння плану індивідуальної активності, взаємодія плану групової активності. Зміна індивідуального внеску протягом спільної роботи у учнів, як покращили показники, характеризується збільшенням цілісності рефлексії.

3) Контекстуальні характеристики, які відрізняють групу покращення, діляться на три блоки: підвищення рівня усвідомленості позиції, тенденція виключення в коаліції ототожнюючого типу при диференціації тріади, прийняття партнера (зменшення рівня ігнорування) і конструктивна індивідуалістичність внесків, висловлюваній у запереченнях партнерів.

4) В контексті професіоналізації при початковому введенні в нього експериментальної ситуації індивідуальні внески в рефлексивний потенціал групи характеризуються більшою цілісністю і усвідомленістю. В контексті спілкування з музикою і при вне-

сенні образної складової в проблемність, більша позитивно характеризується структура рефлексивного потенціалу групи. При спільному рішенні декількох творчих задач в контексті відпочинку теж проявляється тенденція покращення процесуальних характеристик рефлексивного потенціалу групи.

Б) Вплив на процесуальну і контекстуальну сторони рефлексивного потенціалу групи шляхом створення в експериментальній ситуації середовища, яке об'єднує переваги контекстів відпочинку і професіоналізації через регульовану зміну складу підгруп, учасники яких мають різну мотиваційну спрямованість, акцентування процедур розвитку рефлексії на проблемі індивідуального внеску, застосування техніки образного пересмислення, дає можливість активізувати творчі здібності партнерів після сумісної творчості.

На основі дослідження рекомендується в організації спільної роботи в процесі навчання акцентувати рефлексію і культивувати прогресивні характеристики рефлексивного потенціалу групи, оскільки це забезпечуватиме активізацію здатності учнів до самостійної творчої діяльності.

Перспективні напрями продовження дослідження полягають у подальшій розробці проблеми співвідношення групового і індивідуального суб'єктів рефлексії, вивчення взаємозпливу різних модальностей здійснення рефлексії. Перспективною є також розробка варіанту тренінгу-практикуму як засобу забезпечення професійного захисту психолога-практика і форми підвищення його кваліфікації.

Список основних публікацій по темі дисертації.

1. О рефлексивном аспекте индивидуального и совместного решения творческих задач. // Человек творчество компьютер: Тезисы докладов к VIII международному конгрессу по логике, философии и методологии науки. - М., 1987. - Т. 1 С. 175-179.
2. Рефлексия в организации мышления при совместном решении задач. // Новые исследования в психологии и возрастной физиологии. - 1989. - №1. С. 4-9 (совместно с И. Н. Семеновым, С. Ю. Степановым, М. И. Найденовым).
3. Условия роста индивидуальных творческих способностей в процессе групповой работы старшеклассников. // Теоретические и экспериментальные проблемы психологии в современных условиях: Тезисы докладов к VII съезду Общества психологов

СССР. - М., - 1989. С. 139.

4. Методика діагностики рефлексивно-групового потенціала. // Психологическая наука и общественная практика: Тезисы докладов IV Всесоюзной школы-семинара молодых психологов. - М., АН СССР, 1987. С. 216- 218. (совместно с М. И. Найденовым).

5. Расчет показателей творческого мышления учащихся при групповом решении задач. ОФАП Минвуза СССР инв. N MB7081 от 22.04.87г. - М., 1987. (совместно с Дьяченко А. Г., и др.).

6. Розвиток рефлексії як психологічна умова професійного самовизначення старшокласників. // Творче використання педагогічної спадщини В. О. Сухомлинського в умовах перебудови народної освіти в країні. - Луцьк, 1988 С. 53-54. (в співавт. з М. І. Найденовим).

7. Взаємоз'язок розвитку образного мислення і музичного оточення підлітків. // Проблеми вдосконалення методів навчання і виховання учнів та студентів- Сб. науков. трудів Київ НДІ педагогіки УРСР, 1989 С. 129-139 (в співавт. з М. І. Найденовим, Л. В. Григоровською).

8. Формирование образной составляющей рефлексивного потенциала группы средствами музыки. // Актуальні проблеми психології: традиції і сучасність. Міжнародні наукові Костянтинівські читання. Теми конференції. Т. 2, Київ, 1992. С. 36.

9. Эмоционально-аксеологический тренинг в связи с проблемой подготовки психологов профессионалов. // Проблемы комплексного изучения и гармонического развития человека: Тезисы докл. и сообщ. Ч. 2, Тверь, 1991 С. 83-88. (совместно с Л. В. Григоровской).

10. Творческий рефлексивно-групповой тренинг. // Интеллектуальные системы и творчество. Новосибир., 1991. С. 86-99. (совместно с М. И. Найденовым).

11. The role of group's reflexive potential in developing of individual creative abilities of participants. 2st European Congress of Psychology Abstracts. - Vol. 11, Individual lectures. Poster sessions. 8-12 July, 1991.- Budapest, 1991. p. 199. (англ. яз.)

12. Интеллектуальный потенциал участников и рефлексивная среда. // Intellectual development of society and new information technologies.- Proceeding of the International Conference, Novosibirsk 1992. С. 215-218.

AB 27.776

AB 27.776